

**SADRIDDIN AYNIYNING ASARLARIDA BUXORO AMIRLIGINING
TA'LIM TIZIMI VA MADRASALAR TA'LIMINING YORITILISHI****Ramazonova Nilufar Nurali qizi***Buxoro davlat universiteti "Tarixshunoslik, manbashunoslik
va ilmiy tadqiqot usullari" mutaxassisligi 2-bosqich magistranti***ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada Sadridдин Ayniyning "Esdaliklar" asari asosida Buxoro amirligi davridagi madrasalar faoliyati, ularning tashqi va ichki tuzilishi, ta'lim mazmuni hamda talabalar hayoti tahlil qilinadi. Muallif o'z asarida madrasalardagi ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik, ta'limdagi eskilik, darslarning shakllanmasligi va madrasa tizimidagi rasmiyatchilik kabi muammolarni tanqidiy yondashuvda ochib bergan. Maqolada aynan shu jihatlar asosida Buxoro madrasalarining tarixiy o'rni va ularning inqirozga yuz tutish sabablari o'rganiladi. Sadridдин Ayniyning realistik va kuzatuvchan yondashuvi orqali o'sha davr jamiyatidagi ijtimoiy-tarixiy muammolar va ta'lim tizimining zaif tomonlari yoritiladi. Tadqiqot Buxoro madrasalari tarixini zamonaviy nuqtai nazardan qayta ko'rib chiqish imkonini beradi hamda o'sha davrdagi ilmiy-ma'naviy hayot tafsilotlarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Sadridдин Ayniy, Esdaliklar, Buxoro madrasalari, ta'lim tizimi, ijtimoiy muhit, tanqidiy tahlil, vaqf, talabalar hayoti

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется деятельность медресе Бухарского эмирата на основе произведения Садриддина Айни «Воспоминания». Рассматриваются внешняя и внутренняя структура медресе, содержание образования, а также быт студентов. Автор в своем произведении с критической точки зрения освещает такие проблемы, как социально-экономическое неравенство, устаревшие методы преподавания, формализм в системе медресе и отсутствие полноценного образовательного процесса. Исследование позволяет проследить историческую роль медресе Бухары и причины их упадка. Через реалистичный и наблюдательный подход Айни раскрываются социально-исторические проблемы того времени и слабости системы образования. Работа дает возможность переосмыслить историю бухарских медресе с современных позиций и глубже понять культурно-научную жизнь того периода.

Ключевые слова: Садриддин Айни, Воспоминания, бухарские медресе, система образования, социальная среда, критический анализ, вакуф, студенческая жизнь

KIRISH

Buxoro shahri asrlar davomida Markaziy Osiyoning muhim ilmiy, diniy va madaniy markazi bo'lib kelgan. Ayniqsa, Buxoro amirligi davrida bu shahar musulmon sharqidagi mashhur madrasalari bilan tanilgan bo'lib, u yerda diniy ta'lim olib borilgan, ko'plab olim va ziyolilar yetishib chiqqan. Madrasalar o'sha davr jamiyatida nafaqat bilim markazi, balki muayyan ijtimoiy-iqtisodiy mavqega ega bo'lgan institutlar sifatida ham faoliyat yuritgan. Shunga qaramay, XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlariga kelib, bu ta'lim muassasalari jiddiy inqirozga uchraydi: ta'limdagi eskilik, hayotdan uzilish, amirlik tuzumining konservativ siyosati madrasalarni samarasiz va rasmiyatchilikka asoslangan muassasalarga aylantirib qo'ygan edi.

Ana shu tarixiy muhitda yashagan va faoliyat olib borgan Sadridin Ayniy o'zining "Esdaliklar" asarida Buxoro madrasalarining ichki hayotini, ta'lim mazmuni va ijtimoiy ahvolini bevosita guvoh sifatida, chuqur kuzatuvchi nigohi orqali realistik va tanqidiy ruhda tasvirlab beradi. Ayniy bu madrasalarni nafaqat tashqi ko'rinishi, balki ularning ichki mohiyati, ya'ni tor, ziyo yetishmaydigan hujralari, dars o'tishdagi sustkashlik, ilmsizlik va ko'r-ko'rona yodlashga asoslangan tizimi orqali chuqur tanqid qiladi. Bu holat aynan jadidchilik harakatining ta'lim islohoti yo'lidagi kurashlariga turtki bo'lgan muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Shu jihatdan, ushbu maqolada Sadridin Ayniyning asarlari, xususan "Esdaliklar" asari orqali Buxoro madrasalarining ijtimoiy-ma'naviy va ta'limiy holati tahlil qilinadi. Ayniyning tanqidiy yondashuvi orqali o'sha davr Buxoro jamiyatining ta'lim tizimi, ijtimoiy ziddiyatlari va tarixiy taraqqiyotining og'riqli nuqtalari ochib beriladi.

ADABIYOT VA MANBALAR

Sadridin Ayniydan tashqari bir qator tarixchi va tadqiqotchilar ham Buxoro madrasalarining holati haqida muhim ma'lumotlar bergan. Muhammad Ali Baljuvoni "Tarixi nofeiy" asarida Buxoro amirligida yuzlab madrasa mavjud bo'lganini va ularning ta'lim tizimidagi kamchiliklarini qisqacha bayon qiladi. U, xususan, aniq fanlarning o'tilmasligi madaniy va siyosiy orqada qolishga sabab bo'lganini ta'kidlaydi.

Jadid mutafakkiri Abdurauf Fitrat esa madrasalardagi ta'limning eskiligi va hayotdan uzilganligini tanqid qilib, islohot zaruratini ilgari suradi. U diniy ta'limga zamonaviy fanlar kiritilmasligini eng muhim muammo sifatida ko'rsatadi.

Buxoro madrasalari haqida rus sharqshunoslari, jumladan V.V. Bartold va A. Semenovlar ham o'z tadqiqotlarida so'z yuritib, bu muassasalarni an'anaviy, biroq islohotga muhoj ta'lim markazlari sifatida tavsiflaydilar.

Shuningdek, "Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar" to'plamida ham madrasa hayoti, hujra savdosi, kutubxona faoliyati va vaqf tizimining buzilishi kabi muammolar yoritilgan.

Shu tariqa, turli manbalardagi yondashuvlar Buxoro madrasalarining tarixiy va ijtimoiy oʻrnini chuqurroq anglashga imkon beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sadriddin Ayniy oʻzining “Esdaliklar”ida Buxoro amirligi davridagi madrasalar hayotini ichki bir guvoh sifatida, chuqur kuzatuvchi va tanqidiy tafakkur egasi sifatida tasvirlab bergan. Asar oʻz davrining ijtimoiy-maʼnaviy muhitini, ayniqsa, madrasa tizimidagi kamchiliklarni ochib berishi bilan ajralib turadi. Sadriddin Ayniyni oʻsha davr tarixchilari orasida madrasa taʼlimini batafsil yoritgan yagona tarixchi sifatida koʻrishimiz mumkin. Biz quyida Buxoro amirligidagi madrasalar taʼlim tizimini uning asarlari orqali tahlil qilishga harakat qilamiz.

Buxoro madrasalari. Buxoro madrasalari Oʻrta Osiyoning boshqa hududlaridagi madrasalarga oʻxshab asosan, pishiq gʻishtdan ikki yoki bir qavatli qilib qurilgan(ularning baʼzilarining qavatini undan ham koʻp boʻlgan). Madrasalar tashqi tarafdin judayam chiroyli, keng sahnli, baland va mustahkam devorlarga ega boʻlgan. Ularning baʼzilari peshtoqli va devorlari koshinkor qilib bezalgan edi. Shunday boʻlsada, madrasalarning ichki qismi yani hujralar judayam tor, qorongʻu (hatto baʼzilari shunday kichik ediki, uyerda engashib yurishga toʻgʻri kelardi) boʻlib, koʻpchiligida ikki kishi zoʻrgʻa qolardi. ”Bu hujralarning koʻpchiligi bir eshiklik va oldi ravoqlik boʻlib, odam ham, havo ham, ziyo ham oʻsha bir eshikdan kiradi. Osh pishiriladigan oʻchoq, suv idishi, yuz-qoʻl yuviladigan joy, koʻmir,, oʻtin, koʻpincha moy, guruch, sabzi-pyoz kabi oziq ovqat zapaslari ham shu tor hujraga joylashtirilar edi”.

Muallif madrasalarning bu xil koʻrinishini, yaʼni tashqi tarafdin qaralganda hashamatli, ichki tarafi esa tor va qorongʻuligini amir hokimiyatiga quyidagicha qiyoslaydi: “...chirigan feodalizmning zohirda “tantanali” va botinda buzgʻun, jirkanch boʻlgan tuzumiga tom maʼnosi bilan oʻxshardi”.

Muhammad Ali Baljuvoni oʻzining “Tarixi nofeiy” asarida Buxoro amirligida 400 ta madrasa borligini aytib, ulardan oʻzi bilgan 79 ta madrasaning nomi bilan sanab keltiradi¹. Shuningdek, asarda amirlikdagi mudarrislar soni 800 nafar, madrasalarda tahsil oluvchi talabalar soni esa taxminan uch-toʻrt ming nafar ekanligi qayd etilgan.

Madrasalar faoliyati uchun kerakli mablagʻlar ularga ajratilgan vaqf mulklari orqali qoplanardi. Hukmdorlar va boy zodagonlar doimiy ravishda daromad keltiradigan oʻzlariga tegishli hammom, bozor, doʻkon, saroy, ekin ekiladigan yerlar va shunga oʻxshagan koʻchmas mulklarini madrasalarga vaqf qilib berganlar.

Dastlab madrasa hujralarining sotuvga qoʻyilishi mumkin boʻlmagan. Madrasa va unga tayin qilingan vaqflarning vaqfnomalarida arabcha soʻzlar va diniy iqtiboslar bilan quyidagilar yozib qoʻyilgan: “Sotilishi, sotib olinishi birovga bagʻishlanishi,

¹ . Muhammad Ali Baljuvoni. Tarixi Nofei. Toshkent: Akademiya” nashriyoti, 2001

birov foydasi uchun vasiyat qilinishi va merosga qoldirilishi mumkin emas. Bu soʻzlarga amal qilmay, vaqf qoidasini oʻzgartirgan kishi Xudoning laʼnatiga, paygʻambarlarning va butun maloikalarning laʼnattiga uchragay... ” Lekin bora bora amirlikdagi madrasalar xususiylashtirilib, hujralar savdosi odatiy holga aylangan.

Madrasalardagi hujralarning xususiy mulkka aylanishi. Buxoro amirligidagi Ashtarxoniylar sulolasi boshqaruvining soʻnggi davrlari ayniqsa, Abulfayzxon davriga kelib, amirlikdagi madrasalarning ahvoli ayanchli holga kelib qoladi. Ayniy oʻsha davr madrasalarini quyidagicha tasvirlaydi: “Samarqand madrasalari koʻchmanchilarning ogʻilxonalariga va Buxoro madrasalari qalandarlar, sarsarilar, gadoylar va gʻariblar turadigan vayronaga aylangan edi. Bu har ikkala shaharning madrasa hujralarida eshik, darparda kabi yogʻochdan yasalgan buyumlari qolmagan va u hujralarning pishiq gʻishtdan bino boʻlgan qismlari, eski sagʻonalar shaklini olgan edi ”.

Bu hol mangʻit xonadoni vakili Amir Shohmurodgacha davom etadi. Amir Shohmurodning ilmga va dinga ragʻbati kuchliligidan amirlikdagi madrasalar islohotini amalga oshiradi. Savdo-sotiqni rivojlantirib, yangi vaqflar joriy qildirdi va yoʻqolib ketganlarini qayta tiklattirdi.

Lekin madrasalardagi hujralarning ahvoli shunchalik xarob ediki, ularni butunlay taʼmir qilish uchun vaqflardan keladigan daromad yetishmas edi. Bu muammoni hal qilish maqsadida Amir Shohmurod bir farmon chiqaradi. Unga koʻra, biror bir talaba madrasa hujrasini oʻz mablagʻi evaziga taʼmirlasa va obod qilsa, oʻsha hujra uniki boʻlar edi va har vaqt talaba hujrasini tark etmoqchi boʻlsa, hujrani taʼmirlash uchun ketgan mablagʻini boshqa bir talabaga berib hujrani uning nomiga oʻtkazib berar edi.

Keyinchalik, vaqf yerlari obod boʻldi, savdo-sotiq, tijorat rivoj topib, vaqfga tegishli mulklar (saroy, doʻkon, tijoratxonalar)dan keladigan foyda ortib, madrasa hujralarining ham vaqfdan keladigan daromadi koʻpayib bordi. Bu holat keyinchalik madrasa hujralarining narxi oshishiga olib keldi. Endi hujralarni olish va berishda taʼmir pulining oʻzi kifoya qilmay qoʻydi. Hujralarning narxi vaqfdan keladigan daromad evaziga ortib bordi. Undan tashqari bu paytga kelib hujralarni olish uchun talaba boʻlish shart boʻlmay qoldi, koʻplab boylar va sudxʻorlar madrasalardagi hujralarni birdan oʻntagacha sotib olib ularni savdosi bilan shugʻullanadigan boʻldilar.

Ayniyning yozishicha, ruslar Samarqandni bosib olgandan keyin uyerdagi madrasa hujralarining oldi-sotdisini taʼqiqlab qoʻyadi.²

Talabalarning madrasalarga joylashishi. Talabalar jamiyatning turli ijtimoiy qatlamlariga mansub edi. Ularning baʼzilari oʻziga toʻq xonadon vakillaridan, baʼzilari oʻrta hol baʼzilari esa kambagʻal oila farzandlari edi. Kambagʻal talabalarning shaharga kelib yashash uchun joy topishlari juda qiyin masala edi.

²Sadriiddin Ayniy. Esdaliklar. V tom, - Toshkent “badiiy adabiyot” nashriyoti 1965. – 311 b

Buxoroga o`qish uchun kelgan talabalarning agar qolishga joylari bo`lmay qo`llarida yetarli mablag`lari bo`lsa, bemalol hujralardan birini sotib olib yashashlari mumkin bo`lgan. Agar talabaning qo`lida puli bo`lsayu, hujra sotib olishga yetmasa, u holda bunday talabalar hujralarni ijaraga olib yashashlari mumkin bo`lgan. Hujralarni ijaraga olib yashash “istiqomati garav” deb yuritilgan. Hujralarning ijara haqi ularning holati va shaharning markaziga qay darajada yaqin yoki uzoqligiga qarab o`zgarardi. Bu holatda ijarachi mazkur hujradan ikki taraflama foyda olgan ya`ni birisi talabadan olgan ijara haqi, ikkinchisi esa hujraning vaqfi edi.

Ba`zi o`z hujrasiga ega talabalar pulga muhtoj bo`lib qolsalar, hujralarini sotib yashashga joy topolmay qolishdan qo`rqib, undan keladigan vaqfni berish evaziga puldorlardan qarz olgan. Bu holat “vaqf garav” deb yuritilgan.

Hujra sotib olishga yoki ijaraga olishga qurbi yetmagan talabalar turli yo`llar bilan hujra topib yashashgan. Ba`zi talabalar hujra egasiga muayyan vaqtlarda ziyofat qilib berish sharti bilan hujrada qolganlar.

Ayrim hujrador mullalar qo`llaridagi hujralarini o`ziga shogird bo`lishi evaziga kambag`al talabalarga tekinga yashash uchun bergan. Ayniy bunday mullalarni “savodsiz, shu vosita bilan “dars beradigan” mullalar qatoriga kirib, mullalikda nom chiqarib biror ilmiy mansabga ega bo`lish” maqsadida bu ishni qilganlariklarini aytib o`tadi.

Ba`zi yo`qsil talabalar nufuzli kishilar himoyasiga kirib, ular orqali biror hujra topib yashardi(muallif o`zining “Esdaliklar”ida nufuzli bir tanishi Ko`kaldosh madrasasida unga hujra hadya qilganligini yozadi). Muallifning aytishicha, bu turdagi holatlar ya`ni hujralarning talabalarga ijaraga berilishi norasmiy holat bo`lgan.

Shu o`rinda madrasalardagi kutubxonalar haqida to`xtalib o`tsak. Ma`lumki, Buxoro qadim zamonlardan ilmiy markaz bo`lib kelgan . Shuning uchun mamlakatda barcha turdagi kitoblar topilar edi. Faqat o`sha zamonlarda hali matbaa mavjud bo`lmaganligidan, kitoblarning barchasi qo`lyozma asarlar edi. Kitoblarni qo`lda ko`chirish qimmatga tushganligidan, talabalarning hammasi ham ulardan foydalana olmasdi. Shuning uchun ko`plab madrasalarda kutubxonalar tashkil qilinadi va talabalar ulardan bemalol foydalanishi uchun sharoit yaratiladi. Ayniyning keltirishicha, yirtilgan kitoblarni to`plash va yangilarini sotib olish uchun yettitalik vaqf va kutubxona boshlig`i uchun alohida vaqf tayinlangan. “Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar” asarida birgina Govkashon madrasasidagi yirtilgan kitoblarni to`plash uchun tayin qilingan vaqfdan yiliga ming so`m daromad kelgan.

Buxoro madrasalarida yigirmaga yaqin kutubxona bo`lgan. Madrasalarda ta`lim. Sadriddin Ayniy “Esdaliklar” asarida Buxoro amirligi davridagi madrasalarning ta`lim tizimini tanqidiy tahlil qiladi. Unga ko`ra, madrasalarda ta`lim jarayoni qadimiy va eskicha uslublarga tayangan bo`lib, yangilikdan yiroq, tanqidiy tafakkurdan xoli bo`lgan. O`quv dasturlarida asosan, diniy fanlar, ya`ni arab tilining

sarfu nahvi, mantiq, aqoidi islomiy(ilmi kalom), hikmat(tabiiy va ilohiy), fihi islomiy (tahorat, namoz, ro`za, janoza, haj, zakot, nikoh, taloq, savdo-sotiq, qul saqlash va qul ozod qilish kabi masalalar) kabilar asosiy o`rin tutgan. Ammo bu fanlar ham ko`p hollarda yodlash asosida o`rgatilgan, mavzularni tahlil qilish yoki bahs yuritish madaniyati sust bo`lgan.³

Baljuvoni ham o`z asarida madrasalarda o`tiladigan fanlar tarkibiga qisqagina to`xtalib, ularda aniq fanlar o`tilmasligining salbiy oqibatlaridan so`z yuritadi: "...riyoziy va siyosiy ilmlar azaldan ham bu shaharda keng tarqalmagan. Shuning uchun Buxoro davlatining siyosati boshqa islomiy davlatlar singari orqada qolgandir"

"Buxoro madrasalari islom olamida diniy madrasa sifatida mashhur lekin haqiqatda madrasa dars programmalariga o`rta asr sxolastikasi bo`lgan ilmi kalomdan bo`lak diniy dars kirmagan, Qur`on tafsiri va payg`ambar hadisi kabi islom dinining ibodat va muomalatiga oid bo`lgan fiqh (huquq ilmi) rasmiy darslar qatorida sanalmas, bu ilmlar bilan xususiy ravishda shug`ullanadigan odamlar "masalachi" deb, tahqir qilinardi."

Asarda madrasa talabalarining 18-19 yil davomida o`qiydigan kitob va darsliklari birma- bir yozilib, ularni o`qishga qancha vaqt ketganligi ham aytib o`tilgan. Buxoro talabalari o`zlari ilm olishni xohlagan mudarrislarini o`zlari tanlagan va yilning xohlagan vaqtida ustozni o`zgartirish mumkin bo`lgan, hech kim ularni qaysidir mudarrisga borishga majburlamagan. Madrasa ta`limining dastlabki yillarida o`qitiladigan darsliklarni o`zlashtirish uchun "kunjaki domla" deb yuritilgan mullaning yonida dars tayyorlangan. Bu mullaning madrasada ta`lim berish bermasligi muhim bo`lmagan. Undan keyin darsliklar biroz murakkablashgach, "darsxona domlasi" deb yuritilgan kattaroq mulladan tahsil olingan.

Talabalar oxirgi darslik "Mulla Jalol"ni ikki yil davomida o`qib tugatgach, madrasa darslari hatm qilingan deb hisoblanar va ularga og`zaki tarzda xohlagan fanlaridan dars o`tish uchun ruxsat berilardi.

Muallif madrasalardagi fanlarni o`zgarishlarga uchramaydigan, XV-XVI asrlardan beri bir xil davom etib kelayotganini, ularga kiritilayotgan yagona yangilik yillar davomida ularga atab yozilayotgan sharh va hoshiyalar ekanligi aytadi. Umar rashidovdan dastlabki jadidlarning hoshiyalarni madrasa darsliklaridan olib tashlash kkligi aytilgan.

Madrasalarda o`quv yili 22 sentabrda 22martga qadar olti oy davomida bo`lib, darslar haftada to`rt kun shanba, yakshanba, dushanba va seshanba kunlari bo`lgan. Shundayam talabalarning barchasi olti davomida to`liq darslarga ishtirok eta olmagan. Sharoiti og`ir talabalar darslarni boshlab olgach, tirikchilik qilish maqsadida qishloqlariga qaytib ketgan yig`im-terim ishlari tugagach, yana noyabr oyining

³ Sadriddin Ayniy. Esdaliklar. V tom, - Toshkent "badiiy adabiyot" nashriyoti 1965. – 311 b

oxirlarida darsga qatnay boshlagan. Yana fevral oyi oxiri-mart oyi boshlariga kelib yana qishloqqa qaytib ketishgan. Shunday qilib yil boshida o`rtacha ellik kishilik guruh bo`lib boshlangan darslar o`n-o`n besh kishi bilan yakunlangan.

Ayniy asarda madrasadagi darslar, domlarning dars berish uslubi va talabalarning o`qishga munosabati haqida aniq kuzatishlarini beradi. U talabalar umrining o`n sakkiz- o`n to`qqiz yilini olgan madrasa ta`limidan biror bir tayinli ilm olinmasligi haqida gapirib bunda ta`limdagi kamchiliklar, talabalarning vaqtini noto`g`ri taqsimlanganligi yoxud ularning vaqtini bexuda sarf qilishiga sabab bo`lgan omillarni keltirib o`tadi. Masalan, arab tilining sarfu nahv darslari sakkiz yil davomida o`tilishiga qaramasdan talabalarning deyarli birortasi dars oxirida arab tilida gapirishni yoki o`qishni bilmagan. Chunki darslar ko`r-ko`rona yodlashga asoslangan edi. Undan tashqari darslar shunchaki keraksiz munozaralar bilan o`tib ketgan. Ko`plab domlalar darsni jonli va tushunarli o`rgatmasdan, faqat matnni o`qib berish bilan cheklangan. Talabalardan esa faqatgina matnni yodlab olish talab qilingan. Bu holat ilmiy tafakkurni rivojlantirishdan ko`ra, so`zlarni mexanik yodlashga olib kelgan. Shu sababli talaba ko`p hollarda mazmunni anglamay, tushunmay o`qigan bo`lsa-da, madrasani tugatgan hisoblangan.

Shunga qaramay, Sadridin Ayniy madrasalarda bilim olishga intilgan, oz bo`lsa-da, chin dildan ilmga xizmat qilgan domlarni ham tilga oladi: “Buxoro madrasalaridan ba`zi ma`lumotli kishilar ham yetishib chiqqanlar. Lekin bunday odamlar, u yerda yolg`iz yetishib chiqqan hosildor butalarday juda oz bo`lib, ular Buxoro madrasalaridagi dars programmalarini o`tish va unda bo`ladigan munozaralar vositasi bilan yetishmaganlar, balki o`zlari favqulodda qobiliyatli kishilar bo`lib, baxtli bir tasodif bilan, tojikcha va arabcha savod chiqarib, o`z shaxsiy mehnat va mutolaalari soyasida ma`lumot hosil qilganlar.

Ammo bunday ma`lumotli kishilarning ko`plari ham biror ma`naviy g`oyadan uzoq bo`lib, ularning asosiy maqsadlari ustozlari kabi biror madrasada mudarrislik qilish va o`z oldilariga talaba to`plash, ular bilan xoh biror narsani tushunsalar, xoh tushunmasalar ertadan kechgacha dars va munozara ostida shovqin-suron ko`tarish, shu vosita bilan ulardan iftitohona (dars boshlash munosabati bilan har yili talabalar tomonidan o`zaro mablag` yig`ilib, yangi dars boshlash munosabati bilan domlaga beriladigan sovg`a- salomlar.) undirish va katta “darsgo`ylik”da nom chiqarib yana ham kattaroq madrasada mudarris bo`lishdan nariga o`tmasdi”. Bu bilan u tizimdagi muammolarni faqat shaxsiy emas, balki tizimli deb ko`rsatishga urinadi. Ayniy tomonidan keltirilgan misollar orqali o`sha davrda madrasaning ijtimoiy institut sifatidagi o`rni, uning jamiyatdagi obro`si va ayni paytda real samarasizligi ochiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tarixnavislarning ushbu asarlari orqali Buxoro amirligining ijtimoiy hayotida kechgan murakkab jarayonlar, ayniqsa ta`lim tizimidagi

inqiroz, amirlik davrining madaniy manzarasi, ijtimoiy qatlamlar orasidagi tafovutlar va ma'naviy muhitning zaiflashuvi aniq ko'rinadi. Bu tarixiy manbalar zamonaviy tadqiqotlar uchun nafaqat tarixiy ma'lumotlar ombori, balki tarixiy tafakkur va ijtimoiy ong rivojini o'rganish uchun ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ahmad Donish. Risola yohud mang'itlar xonadoni saltanatining qisqacha tarixi. O`M. E. davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent: 2014.
2. Ahmad Donish. Navodirul vaqoe. O`zbekiston SSR “Fan” nashriyoti. – Toshkent:1964
3. Muhammad Ali Baljuvoni. Tarixi Nofei. Toshkent: Akademiya” nashriyoti, 2001
4. Abduruf Fitrat. Amir Olimxon va uning hukmronlik davri.
5. Sadridin Ayni. Esdaliklar. V tom, - Toshkent “badiiy adabiyot” nashriyoti 1965. – 311 b
6. Temirov F.U. S. Ayniyning Buxorodagi jadidchilik harakatida tutgan o'rni va ijtimoiy faoliyati. (PhD) disertatsiyasi avtoreferati.